

DRØM OG VIRKELIGHED PÅ REVOLUTIONENS FABRIKKER

Af Erik Kulavig

Hvilke forestillinger om arbejdet og arbejdets ledelse eksisterede i den russiske offentlighed før og efter revolutionen? I 1920 fandtes der endnu to linjer: Lenins og Trotskij's kommandokurs, hvor arbejderen blev reduceret til produktionskampens soldat, og oppositionens, hvor disciplinen skulle styrkes gennem samarbejde mellem ledelsen og arbejderne.

Sovjetunionens og kommunismens historie har traditionelt været genstand for to konkurrerende paradigmer med rod i henholdsvis en politisk historisk – og i en socialhistorisk tradition. For historikere, der bevæger sig inden for det første paradigme, var Oktoberrevolutionen et bolsjevistisk kup, der var anført af Lenin og Trotskij.¹ De andre er af den opfattelse, at der var sociale kræfter i samfundets nedre lag, der om ikke aktivt støttede bolsjevikkerne, så i hvert fald ikke gik imod dem, fordi de mente, det var i deres interesse.² Eller som Trotskij formulerede det, var det store flertal af arbejderne og bønderne på bolsjevikernes side uden dog selv helt at have erkendt det. Bolsjevikkerne var nemlig det eneste parti, der konsekvent gik ind for deres krav om fred, jord og arbejde.³ Hvor de første så på forholdet mellem partimagt og samfund som mellem en besættelsesmagt og en besat

magt, hvor borgerne kun arbejdede under kontrol og opsyn og kun nødtvunget, mente de andre, der var tale om et samspil mellem stat og borgere.

Kulturhistorikernes forsinkede indtog i sovjetisk historie har bidraget med en tredje fortolkning. De beskæftiger sig med de forestillinger om verden, som borgerne gik rundt med, med deres strategier for overlevelse, der omfattede såvel tilpasning som modstand og alle tænkelige mellemstationer mellem de to yderpunkter mod de krav, som den revolutionære regering stillede til dem. Kort sagt med den hverdagskultur, der omgav de historiske aktører dengang og der, hvor de havde indtaget scenen. I den verden drejer det sig ikke om at udpege skurke og helte, men derimod om at forstå en virkelighed og ikke mindst et sprog og en kultur, der ikke bare er anderledes end vores, men også en anden end samtidens planlæggere, ideologer og politikere havde fantasi til at forestille sig. Der tales om hverdagen, om de handlingsmuligheder, den bød på, om strategier, om det sprog, der blev udviklet eller med andre ord, de diskurser, der blev sat i omløb. Man vil finde ud af, at aktørerne ikke altid havde lært deres roller og ofte faldt ud af dem.⁴ At handlinger ikke kun udsprang af ideologi, religion og historie, men også og måske i endnu højere grad af umiddelbare behov og situationer.

Der er en meget righoldig litteratur om den russiske revolution, men ikke meget om de formative år 1918-1924, og der er fortrinsvis tale om traditionel politisk historie. I denne artikel er det netop disse år, der er i fokus, og selv om både Lenin og Trotskij tages under behandling, er det den politiske elites ideers nedslag i samfundet, der har hovedinteressen. Hvordan blev de modtaget af andre partimedlemmer, og hvad sagde arbejderne på fabrikkerne, og hvordan handlede de? Det er med andre ord ideologiens sammenstød med hverdagskulturen, der er i fokus. Hvad kom der ud af det hele, og hvad var det egentlig for en kultur, der blev grundlagt? Perspektivet er indskrænket til en eksemplarisk behandling af arbejdet, produktionen og fabrikken.⁵

Problemet

Bolsjevikernes magteovertagelse i oktober 1917 betød, at kapitalisternes ejendomsret til fabrikkerne blev afskaffet, og man skulle nu finde ud af, hvordan produktionens skulle tilrettelægges og ledes. Der forelå ikke nogen detaljerede planer for, hvordan det skulle foregå, og det gav derfor anledning til mange diskussioner og eksperimenter, indtil det hele faldt på plads. Omkostningerne for samfundsøkonomien og i menneskeliv var kolossale, men det blev mere eller mindre betragtet som uundgåelige tab på vej mod målet. I det følgende undersøges det, hvordan bolsjevikkerne i denne dramatiske og forvirrende tid lærte sig selv og andre at spille efter de nye regler på fabrikkerne

og i arbejdslivet i øvrigt. Undersøgelsen falder i tre dele. I den første del analyseres nogle af de forestillinger om alternativer til den kapitalistiske produktionsmåde, der fandtes før revolutionen såvel i den politiske tænkning som i populærlitteraturen. Dernæst følger en redegørelse for de diskussioner om arbejdet og arbejdets organisering, der fandt sted på den niende partikongres i det russiske kommunistparti i 1920, og som fik afgørende betydning for sovjetstatens videre udvikling. Endelig undersøges det, hvordan arbejdere, funktionærer og kommissærer ude på fabrikkerne fortolkede situationen og handlede. Kilderne til diskussionerne er stenografiske referater fra kongressen. Aktiviteten på fabrikkerne analyseres på baggrund af indberetninger fra det store antal agenter, der sendtes ud på fabrikkerne fra såvel staten som partiet med det formål at melde tilbage om, hvordan man reagerede på regeringens politik. Alt sammen afspejler de bestræbelserne på at lægge den gamle kultur bag sig og indføre den nye. En af de vigtigste pointer er, at der ikke var ret meget, der gik efter planen. Ideologien kolliderede med borgernes erfaringer og interesser, og det, der kom ud af det, var langt mere modsætningsfyldt og kompliceret end det, man hævdede, var socialismen.

Forestillinger om socialismen

Renæssanceforfatteren Thomas More (1478-1535) var hverken socialist eller revolutionær af den simple grund, at disse begreber slet ikke eksisterede den gang i deres moderne betydning.⁶ Det har imidlertid ikke forhindret, at socialistiske teoretikere og andre har brugt Mores hovedværk *Utopia* (1516) i deres forsøg på at konstruere fremtidens socialistiske samfund. En af hovedhjørnesteinene i Mores roman er arbejdet og den efterfølgende fordeling af samfundets goder. Man genfinder antikkens ideal om, at arbejde ikke var noget, som ordentlige mennesker beskæftigede sig med, men overlod til andre, medens de selv beskæftigede sig med kunst, sport, politik og krig. Kristendommens bud om, at du skal tjene dit brød i dit ansigts sved, havde ikke rokket synderligt ved denne gamle sandhed, fordi "nødvendighedens rige", som Marx kaldte det, kun omfattede de arbejdende. Det skulle ændre sig noget med puritanernes og calvinisternes indtog på den historiske scene, hvor arbejdet og den efterfølgende indtjening ikke bare blev et kald, men også en betingelse for en plads i det hinsidige. Ifølge Weber var dette argument så overbevisende, at det forandrede borgernes kultur og mentalitet radikalt, og at det var selve grundlaget for kapitalismens udvikling.⁷ Det betød ikke, at arbejdet mistede sin karakter af pligt eller realitetsprincip, der dengang som i dag stod i modsætning til lystprincippet. Eller som Marx formulerede det i en af sine få drømmeriske udflugter til en mere eller mindre fjern fremtid:

“Menneskeheden havde endnu ikke forladt nødvendighedens rige og trådt ind i frihedens rige, hvor hver enkelt ydede efter evne og modtog efter behov, og hvor arbejdet var blevet den “første livsfornødenhed.””

Det sidste skal ikke forveksles med vore dages arbejdsnarkomani. Det ville i Marx øjne formodentlig have været topmålet af fremmedgørelse. Det han havde i tankerne var det alsidigt udviklede menneske for hvem arbejdet var en æstetisk og kreativ proces, der bidrog til den personlige udvikling og ikke som under kapitalismen var ensbetydende med nedslidning, stress og netop fremmedgørelse.

Thomas More havde blik for problemet, men han løste det af gode grunde ikke. Staten og dermed et element af tvang var stadig nødvendig for at opretholde samfundet. Når det gjaldt det slidsomme arbejde på markerne og i stalderne hed det: “..at ingen skal udføre dette arbejde mod deres vilje i mere end to år.” Måske løste problemet sig selv, for som det lidt senere i teksten hedder: “... mange vil gerne blive længere, fordi de holder af landbrugsarbejdet.” I Sovjetunionen blev det meget udbredt at sende arbejdere, studenter og soldater ud at hjælpe kolkhosbønderne med at få høsten i hus. Men det var mere af nød end lyst, der drev værket. Planen var så hurtigt som muligt at få landbrugsproduktionen samlet til stordrift og få det teknologiseret og industrialiseret således, at der ikke længere, som Marx havde benævnt det, var tale om “fordummende landsbrugsarbejde.”

Tvangen og statens tilstedeværelse ses også i Utopia i forbindelse med at borgerne skulle lære mådehold og lighed. Således blev begreber som stolthed og forfængelighed sat i skammekrogen. Slagtere kunne More ikke finde plads til i sin drømmeby, så de blev forvandlet til en særlig kaste, som ikke fik adgang til byerne, men måtte leve og udføre deres urene arbejde uden for murene.

En af Thomas Mores mange arvtagere var den russiske socialist, forfatter og læge, Alexander Bogdanov (1873-1928), der i 1908 udgav den utopiske roman: “Den Røde Planet.”⁸ Her beskrives et højteknologisk, socialistisk samfund på planeten Mars. Det sker gennem en russisk ingeniørs øjne. Ham har Marsboerne hentet op for at forberede en invasion af jorden, fordi man er ved at løbe tør for naturressourcer til industrien. Dette kan tolkes som en tidlig advarsel om, at naturressourcerne sætter en grænse for væksten og dermed også for udviklingen af det kommunistiske samfund. Der er også andre blyde i den symfoni, der på det overordnede plan skal overbevise læserne om, at der var noget ved socialismen. At det optog sindene såvel hos bolsjevikkerne som borgerne i almindelighed, kan man se af det forhold, at romanen blev genudgivet i store oplag i 1918 og 1922.

Hvad angår arbejdet på den socialistiske planet, var man nået ganske langt i at realisere Marx tanker om det alsidigt udviklede menneske. Alle har en højere uddannelse, og man kan stort set frit vælge, hvor meget man vil arbejde og inden for hvilken branche. Der er dog undtagelser i form af rester af fysisk og enerverende arbejde, som skal løses. Den store regnemaskine, der med stor præcision udarbejder planer for produktion og for “rationelle behov” – her var der som hos More tale om en indlæring af nye normer for forbrug – sørgede for en lige fordeling af dette arbejde på alle samfundets medlemmer. Et andet problem med arbejdet fremgår af en nøje og dramatisk skildring af en arbejder, der betjener en kæmpemæssig mekanisk hammer, hvormed han bearbejder store stålplader. Han er så optaget af sit arbejde, at han med jævne mellemrum må fjernes med magt for at få den nødvendige hvile, tid med familien og til den evige efteruddannelse.

Også Lenin beskæftige sig med det socialistiske samfund indretning, før det blev en realitet. Som så meget andet af det, Lenin har skrevet, skete det i en polemik med såvel borgerlige som socialistiske modstandere, og det kan derfor være vanskeligt at finde ud af, hvad han egentlig mente. Således i bogen: “Staten og Revolutionen”, som han efter sigende skrev, mens han i et par måneder i sommeren 1917 måtte flygte fra Petrograd og opholdt sig på landet nær den finske grænse.

I denne bog er der ikke meget håb at hente for dem, som drømte om, at revolutionen ville være ensbetydende med frihed, arbejderens selvforvaltning, indflydelse på produktionen og social trykthed. Den slags blev af de bolsjeviske ledere med Marx i hånden afskrevet som utopi og dermed som urealistisk. Først skulle det materielle grundlag for socialismen og senere kommunismen skabes. Det skulle ske gennem den socialistiske akkumulation, der igen forudsatte betydelige afsavn for arbejderne og alle andre medlemmer af samfundet. Lenin var på det rene med, at der kun var få, der frivilligt ville indlade sig på dette, og derfor slog han straks fra begyndelsen til lyd for anvendelsen af tvang og kontrol fra den proletariske stats side. Lenin havde i den forbindelse kun foragt til overs for de utopiske socialisters “ligemageri”, der betød lige løn for alle uanset uddannelse og arbejdsindsats. I socialismens første fase skulle den jernhårde lov gælde, der sagde: “at yde efter evne og modtage efter indsats.” Senere blev den fulgt op af forfatningens ord om, at den “der ikke arbejder, spiser ikke.” Lenins tanker om, hvordan dette system skulle etableres og senere opløse sig selv forekommer – ikke mindst i historiens bakspejl – næsten ubegribeligt naive. Først hedder det, at selv den mest nødtørftigt uddannede arbejder vil med en blok og en blyant være i stand til at registrere og indberette, hvad hver enkelt arbejder på en fabrik producerer og sørge for, at han ikke får udbetalt mere, end han har skabt. Herefter hedder

*Lenin taler d.
7. november 1918
på 1-års dagen for
revolutionen.
Foto: Goskino*

det: "... når alle har lært selvstændigt at lede samfundsproduktionen og faktisk leder den, når de selvstændigt virkeliggør registreringen og kontrollen med snylterne, fars sønner, kæltringerne og andre vogtere af kapitalismens traditioner, vil det uundgåeligt blive så uhyre vanskeligt at slippe uden om denne af hele folket gennemførte registrering og kontrol, det vil være en så sjælden undtagelse og sandsynligvis drage en så hurtig og alvorlig straf efter sig (idet de bevæbnede arbejdere er praktiske mennesker og ikke sentimentale

intellektuelle og næppe er til at spøge med), at nødvendigheden af at overholde de ukomplicerede grundregler for alt menneskeligt samliv meget hurtigt vil blive en vane. Og dermed vil den port, der fra det kommunistiske samfunds første fase fører til den højere fase og dermed også til statens fuldstændige forsvinden, stå på vid gab.”¹⁰

Det fremgår altså, at der i tiden før og under revolutionen var forskellige forestillinger om, hvordan socialismen, når det drejede sig om arbejde og produktion, skulle udspille sig i hverdagen. Det var Lenins tanker, der kom til at gælde. Det skete imidlertid, som vi skal se, ikke uden sværdsalg, og det er vel stadig et spørgsmål, om de “moderate bolsjevikkens linje” om inddragelse og samarbejde med arbejderne ikke ville have tjent sagen bedre end den sejrende kommandolinje. Under alle omstændigheder blev Lenins forestilling om samfundet som en stor velfungerende og højproduktiv virksomhed aldrig bare tilnærmelsesvis en realitet.

Diskussionerne om arbejde, disciplin og ledelse på den 9. partikongres i foråret 1920

På denne partikongres, hvor det stod klart, at borgerkrigen snart ville være ovre, begyndte bolsjevikkerne for alvor at diskutere, hvordan det socialistiske samfund skulle indrettes. Og som det passer sig for materialister var det arbejdet og produktionen, der stod øverst på dagsordenen. Selv om respekten for Lenin var stor, og at der allerede var elementer af underkastelse og behagelyge, var der også folk, der åbent talte ham imod, og som ikke lagde fingre imellem.

Bolsjevikkerne var enige om, at de stod over for en kompliceret opgave, som det ville tage år at løse, og som ikke ville kunne klares uden brug af en stærk centralmagt. Der var dog ikke umiddelbar enighed om, i hvor høj grad staten skulle anvende kontrol og tvang for at nå målet. Man var ikke længere så bekymret for åben modstand, men man var klar over, at arbejderne og bønderne, som den nye magt jo hvilede på, ikke uden videre ville affinde sig med de afsavn og hårde livsvilkår, der ville være en forudsætning for den “socialistiske akkumulation”, der var betegnelsen for etableringen af det socialistiske industrisamfund. Størstedelen af industrien lå i ruiner, og den i forvejen beskedne arbejderklasse var under borgekrigen blevet reduceret til at udgøre omkring en million mennesker. Små tre millioner var omkommet eller havde søgt tilflugt på landet for at overleve. Bolsjevikkerne anså samtidig masserne

for at være uoplyste og tilbagesående og derfor ikke klar til at følge de nye ideer og indse nødvendigheden af, at alle ofrede noget for og bidrog til opbygningen af socialismen, der senere ville vokse over i kommunismen. I den bolsjevistiske optik kunne landarbejderne og arbejdernes modstand og uvilje kun forklares med, at de ikke kunne forstå, hvad der var deres sande interesser.

Lenin sagde i sin tale, at Centralkomiteen i sit oplæg til handlingsplan byggede på erfaringerne fra borgerkrigen, hvor kun "jernvilje" og "jernledelse" havde bragt sejren i hus. Og han tilføjede:

"Foran os har vi en uhyre vanskelig opgave: Efter sejren på den blodige front, må vi nu vinde sejren på den ublodige front. Det er en langt vanskeligere kamp. Det bliver den hårdeste kamp. Det siger vi helt åbent til alle bevidste arbejdere."¹¹

Andre talte om, at krigen med våben var overstået, og krigen uden våben indledt. Allerede fra begyndelsen var lederne med andre ord klar over, at man ikke ville kunne klare opgaven uden tvang og dermed uden våben, men man havde næppe forestillet sig, at omfanget ville blive så stort, som det skulle vise sig at blive. Lenin sagde i sin velkomsttale, at den tyske revolution stod for døren, og at de derfor snart ville gå hånd i hånd med det tyske proletariat. Hvis han ellers selv troede på disse ord, må det have været en trøst.

Diskussionerne på kongressen drejede sig især om, hvordan man igen skulle få gang i produktionen såvel i landbruget som på fabrikkerne, og kerneproblemet var, hvordan man skulle få arbejderne og bønderne til at bestille noget under de nye betingelser. Der blev talt om nødvendigheden af at indføre arbejdspligt for alle, og i tæt tilknytning hertil om indførelsen af militære ledelsesmetoder på fabrikkerne. Det drøftedes desuden, om fabrikkerne skulle ledes af særlige råd eller af en enkelt mand, der skulle have ansvaret for det hele. Endelig var der en ophedet diskussion om, hvilken rolle de tidligere ledere og specialister (ingeniører, økonomer, kontorfolk og administratorer) skulle spille i fremtiden.

Ledernes hårde linje

Trotsky, der optrådte som partiets nummer to efter Lenin, fremkom ved kongressens begyndelse med en række teser, der efter alt at dømme på forhånd var blevet godkendt af partiets inderkreds, og som på trods af diskussionerne og uenigheden endte med at blive partiets politik.

Han gik straks til biddet og fremsatte krav om, at de kvalificerede arbejdere skulle mobiliseres til fabrikkerne med samme metoder, som man havde re-

“Trotsky (med motorbrillerne) omgivet af røde officerer”.

Teksten og fotoet er Marie Nielsens. Hun var repræsentant for Kommunistisk Lærerklub ved Kominterns anden kongres i Petrograd og Moskva i juli-august 1920.

krutteret soldater til Den Røde Hær. Man skulle i den forbindelse være særligt omhyggelig med at få fat på de mange arbejdere, der af nød eller udsigt til vinding begav sig af med sortbørshandel af forskellig slags. Dem der skjulte sig i landsbyerne og i hæren skulle opspores og sendes på arbejde. Til de genstridige have man særlige metoder. Desertører – sådan kaldte man allerede arbejdere, der forlod arbejdspladsen uden særlig tilladelse – blev sendt i særlige straffe kompagnier, deres navne blev offentliggjort på særlige skamtavler, og skulle det ikke virke, var der koncentrationslejre.

Man var i og for sig enige om, at det var nødvendigt at tage ekstraordinære midler i brug for at hæve produktiviteten, at lære de ansatte at passe på maskinerne, at spare på ressourcerne og mere af den slags. Trotskij strammede imidlertid kursen og retorikken og mente, at ethvert af disse elementer i arbejdernes og administratorernes hoveder skulle ses som “ammunition i produktionskampen.” Og han fortsatte:

“Pjækkeri, lediggang og kommen for sent er liv og død for landet og skal derfor hurtigst muligt bekæmpes. Om nødvendigt med de hårdeste midler.”

Alt dette ville efter Trotskij's mening kun kunne blive opfyldt, hvis arbejderne blev bundet til fabrikkerne med militære regler og med militær disciplin. Lederne skulle være tidligere befalingsmænd, der havde været i kamp ved fronten.

Trotskij's hårde linje, der forinden var blevet indvarslet af Lenin fik umiddelbart efter talen opbakning fra en række udenlandske delegerede. En af dem var en svensk kommunist, der havde fundet vej til kongressen. Han mente, at Trotskij med slagordene: "arbejde, orden og disciplin" var den ny tid helt. Kapitalismen kunne ikke længere tilvejebringe rammerne for økonomisk vækst, kulturen var i opløsning, og derfor var der brug for revolutionær energi. Han sluttede sit indlæg med en forsikring om, at de svenske kommunister stod last og brast med bolsjevikkerne og delte håbet om en snarlig revolution i Europa. Svenskeren kan dårligt have udtalt sig på andet end egne veje, eftersom det svenske kommunistparti endnu ikke var en realitet, men det så man stort på. Der var også opbakning til Trotskij fra det norske kommunistparti.

I et længere indlæg på kongressen et par dage senere (30. marts 1920) uddybede Trotskij sine synspunkter. Efter alt at dømme var både han og Lenin blevet udsat for voldsom kritik.

Han startede med at slå fast, at der var to former for dovenskab. Der var for det første "den progressive dovenskab", der var nødvendig for den teknologiske udvikling. Mennesket havde i den forbindelse og på det grundlag altid stræbt efter at få produceret så meget som muligt så nemt som muligt. Han konstaterede dog, at man i Rusland havde så store mængder af dovenskab, at man var tvunget til at gå i kamp mod den. Som belæg herfor slog han fast, at af Ruslands godt en 1.100.000 arbejdere var der kun omkring 800.000 der var på arbejde. Resten var, som han sagde, taget hjem til landsbyen, sad på værtshus eller beskæftiget med sortbørshandel. En stor del flakkede om fra byggeprojekt til byggeprojekt og fra fabrik til fabrik til store skade for disciplinen og produktiviteten. Det skulle der hurtigst muligt sættes en stopper for. Arbejderne skulle dirigeres og kommanderes med som soldater, hed det.

"Enhver arbejder skal føle sig som en soldat, der adlyder ordre, og hvis ikke, skal han straffes."

Trotskij imødegik med henvisning til Lenin argumentet om, at arbejde under tvang var ineffektivt og uproduktivt. Han henviste til, at kapitalisterne ikke stod tilbage fra noget middel for at få folk til at bestille noget. "Lige fra lønsystemer over skoler, engle, præster og bødler." Også her havde tvang og sågar løgn vist sig nødvendigt, lagde han til.

“Vi skal bruge alle midler, og vi skal demonstrere, at vi kan løfte produktiviteten meget højere end kapitalismen.”

Indlægget blev afsluttet med et, skulle det vise sig, kontroversielt krav om, at fabrikkerne ikke længere skulle styres af valgte råd, men i stedet underlægges enmandsledelse. Den revolutionære rus havde fået folk til at tro, at fagfolk kunne erstattes med bevidste arbejdere, men det havde været en fejl, og det var hovedårsagen til, at industrien lå i ruiner. Trotskij slog fast, at det var en fejlfortolkning af Marx at tro, at kvalificerede folk kunne erstattes af valgte råd. “Selv 100 specialarbejdere med stor politisk bevidsthed kan ikke erstatte én ingeniør”, sluttede han.

Lenin bakkede Trotskij op og gjorde op med forestillingen om, at masserne umiddelbart skulle deltage i ledelsen af fabrikkerne. Det var en alvorlig teoretisk fejltagelse, sagde han, og fortsatte med en historisk analogi. Da borgerskabet havde overtaget magten efter aristokratiet, havde de hyret ledere fra den gamle elite, fordi der ikke var andre, der havde deres færdigheder. Man havde holdt øje med dem og givet dem en ny kurs. Det samme skulle ske nu, mente han og fortsatte:

“Arbejdere og bønder har ingen forstand på økonomi, administration og ledelse, og vi er derfor tvunget til at bygge på den gamle klasse.”

Trotskij kunne i den forbindelse fortælle, at han ikke en eneste gang var stødt på modstand mod princippet om enmandsledelse fra arbejderside. Der var masser af eksempler på, at arbejderne havde sat en leder fra bestillingen, sagde han, men det var kun fordi, der var tale om en doven karl. Ikke så snart var han fjernet, før man udpegede en ny, der var mere energisk og beslutsom, og som, understregede Trotskij, ikke veg tilbage for at påtage sig det fulde ansvar. “Hvis en arbejder skulle vise sig at være en velegnet leder”, lagde Trotskij til “så lad ham lede, men giv ham en specialist som næstkommanderende.” Han lod dog forstå, at de mest velegnede ledere befandt sig blandt medlemmerne af den gamle elite. De skulle hentes ind, og så måtte man holde øje med dem.

Oppositionen

Kritikerne af den militante linje, afviste ikke, at der var brug for en styrkelse af disciplinen på fabrikkerne og i økonomien i øvrigt, men man mente, at Trotskij havde stirret sig blind på sine militære erfaringer og havde gjort disciplin, tvang og kæft trit og retning til en fetich. Man modsatte sig Trotskij

“mekaniske militarisering”, hvor arbejderen skulle være en lydige soldat, og anbefalede, at man fastholdt det kollektive princip, hvor vigtige beslutninger blev taget på store fællesmøder. Arbejderne skulle altså inddrages og på den måde med tiden selv lære at styre fabrikkerne og økonomien. Man henviste i øvrigt til den vestlige erfaring, hvor der ikke var tale om enmandsledelse. Vigtige beslutninger blev her taget efter en bred diskussion, hvor ikke bare teknikere, men også økonomer og salgsfolk blev inddraget. En af kritikerne sagde fra talerstolen: “at en leder kan slå så meget på klokke han vil, hvis ikke resten er med”. Og det vandt gehør i salen. Den fremtrædende bolsjevik Nikolaj Rykov slog også denne tone an.¹² Han åbnede sit indlæg med at tage afstand til Lenins tese om, at alt ville være tabt, hvis man ikke fik indført enmandsledelse på fabrikkerne efter militært forbillede. Han medgav, at visse af militærets metoder kunne anvendes; men at selv den største general ikke havde den fjerneste anelse om, hvordan en socialistisk økonomi skulle fungere. Heller ikke den mest intelligente specialist eller for den sags skyld den største vestlige industrileder ville kunne magte opgaven, hvis de skulle stå alene på broen. Han var med andre ord fortalende for kollektiv ledelse. Det var indlysende, mente han, at arbejdere var bedre til at tilvejebringe arbejdskraft og sørge for orden og disciplin i egne rækker.

Nikolaj Bukharin, der tilhørte bolsjevikpartiets inderkreds, anklagede Lenin og Trotskijs kritikere for at gå småborgernes ærinde. Deres trusler om at ville bringe sagen for sovjetkongressen, hvis enmandsledelse og militarisering blev vedtaget afviste han som udtryk for politisk naivitet: “Havde disse kammerater mon glemte, at det var partiet, der bestemte.”¹³

Lenin satte triumf på Bukharins indlæg. Han sagde blandt andet:

“Enhver stor industrimaskine, det vil sige den materielle produktions kilde og socialismens fundament kræver den betingelsesløse enhed i viljen.... Underordning under én vilje er betingelsen for at industrien kan fungere.... Partiet må stille sig i spidsen for den udasede masse, lede den ind på den rette vej, mod disciplin, på den vej, hvor den sovjetiske leder- diktatorens vilje hersker i arbejdstiden.... Vi skal sørge for, at arbejderne betingelsesløst underkaster sig produktionens leder.”¹⁴

Lenins utvivlsomt store autoritet og hans klare udmelding var dog ikke tilstrækkeligt til at stoppe diskussionen, og flere af indlæggene var direkte respektløse. En taler gav således udtryk for, at Lenins og Trotskijs forsvar for enmandsledelsen var udtryk for en forenklet opfattelse af ledelse og organisation. Han kom i den forbindelse ind på, at når man to år tidligere havde talt om kollektivitet i ledelsen var det underforstået, at arbejderne skulle lytte til

og tage ved lære af specialisterne, men samtidig skulle specialisterne også lytte til arbejderne. Det var hans opfattelse, at selv om specialisterne havde teknisk viden, så stod de, hvad angik organisationen af den socialistiske økonomi og produktion i mange henseender på lige så bar bund som arbejderne. Arbejderne havde sågar et fortrin, fordi deres kultur rummede elementer så som solidaritet og klasseinstinkt, som efter hans opfattelse måtte være fundamentet for den socialistiske økonomi. Han henviste i øvrig til en lang række indlæg fra praktikere om det kollektive principps store fordele, og han undrede sig højlydt over, hvorfor hverken Lenin eller Trotskij ville lytte til dem.

Tomskij¹⁵ gik mere direkte til sagen. Han åbnede sit indlæg med at fortælle, at Lenin for få måneder siden havde haft lige så svært ved at vælge mellem enmandsledelse og kollektiv ledelse som en frier, der kunne vælge mellem to smukke kvinder. Han havde valgt det første, hvilket taleren med en lang række konkrete eksempler forsøgte at overtale ham til at glemme. Han nævnte f.eks. jernbanerne, hvor lederen siden 1917 havde hersket som en diktator, og hvor situationen hele tiden var blevet mere og mere håbløs. Rykov fulgte op med en bemærkning om, at hvis det holdt stik med Trotskij's påstand om, at 50 procent af industrien i realiteten allerede var under enmandsledelse, så burde der være sket betydelige fremskridt, og det var ikke tilfældet, hævdede han. Han bragte konkrete tal fra kulminerne omkring Moskva, der havde været under enmandsledelse i næsten et år, og hvor produktionsplanerne blot var opfyldt med 14 procent. Tomskij sluttede sin tale med følgende sarkastiske kommentar til Lenin og Trotskij:

“Når præsterne siger, at der er bedre i himlen end på jorden, svarer vi, at vi ikke ved, hvordan, der er i himlen, men at vi ved, hvordan der er på jorden. Her er der ingen erfaringer, der fortæller os, at enmandsledelse skulle være løsningen.”¹⁶

Lenins og Trotskij's insisteren på, at fagforeningerne måtte stå i spidsen for indførelsen af enmandsledelsen og for disciplineringen af arbejderklassen, fik følgende medfart af Tomskij:

“Lenin elsker fagforeningerne så meget, at han ryster dem, så de bliver svimle. Trotskij tager dem om halsen, så øjnene springer ud af hovedet på dem.”

Kosior¹⁷, der var for kollektiv ledelse, medgav, at der var brug for pres og tvang for at få arbejderne til at yde deres bedste, men han understregede, at fik man ikke skabt “objektive betingelser” for arbejderens deltagelse og enga-

gement, ville selv ikke den mest hårde kontrol kunne forhindre, at de stak af fra fabrikken og søgte arbejde de steder, hvor de havde hørt, at forholdene var bedre. Han havde ret så langt, at arbejderfluktuation forblev et fremtrædende problem i hele planøkonomiens levetid. Selv under krigen, hvor der var dødsstraf for "egenmægtig rømning" af arbejdspladsen. Med objektive betingelser mente Kossior ikke bare boliger og forsyninger, men også akkordarbejde og socialistisk kappestrid.

Det blev ikke overraskende Lenins og Trotskijs linje, der sejrede, og det blev bestemmende for den linje, der blev lagt på fabrikkerne. Man stod klart for den opfattelse, at forhindringen for socialismens gennemførelse i form af fravær af arbejdskultur, herunder selvdisciplin, almindelig opløsning og kaos på grund af krigen og borgerkrigen, kunne overvindes gennem stram planlægning – samfundet skulle fungere som en stor maskine, forestillede Lenin sig – disciplin og enmandsledelse. Grundelementerne i Stalins såkaldte kommandoøkonomi var med andre ord i princippet på plads allerede få år efter revolutionen. Det midlertidige taktiske tilbagetog fra krigskommunismen til markedsmekanismerne, hvor man atter tillod bønderne frit at sælge dele af deres produktion, og hvor mindre virksomheder kunne fungere under deres

1917: Den Røde Gardes første detachment på Treugolnik-fabrikken i Petrograd.

private ejere, der var tale om den såkaldte NEP-politik, der blev søsat i 1921, betød, at Lenins og Trotskijs linje først for alvor kunne slå igennem med Stalins tvangskollektivisering og femårsplanerne fra slutningen af 1920'erne; men da var fundamentet allerede på plads. Såvel det teoretiske som mentale beredskab og ikke mindre vigtigt arbejderne og alle de andre aktørers hverdagslige svar på ledernes og egne planer, tanker og ideer. Med det sidste sigtes der til den kendsgerning, at bolsjevikernes forestillinger om det perfekte samfundsmaskineri jo aldrig blev en realitet. I stedet for en effektiv og rationel produktion og bevidste og hårdtarbejdende arbejdere blev resultatet nærmest det modsatte. Staten lagde ud med krav om selvopofrelse, disciplin, kontrol og straf og arbejderne tilpassede sig som de bedst kunne. Ikke med det formål at opfylde normerne og kravene, selv om det naturligvis også forekom, men med ønsket om at skaffe sig selv og sine nærmeste et så godt liv som muligt under de yderst hårde betingelser, som de nye magthavere præsenterede.

Lenins og Trotskijs modstandere på kongressen forudså konflikten mellem ledere og arbejdere, hvis førstnævntes linje sejrede. De advarede om, at hvis arbejderne ikke blev inddraget i planlægningen og arbejdets tilrettelæggelse, men blot skulle optræde som lydige soldater, ville staten snart komme på kollisionskurs med arbejderne. Hvis ikke i et direkte oprør fra arbejderside så modstand i form af pjækkeri, rømning fra fabrikken, lav produktivitet, tyveri og andre former for overvejende passiv modstand. Jo mere staten strammede skruen, jo mere ville den slags forekomme. Deres budskab lød, at den nye arbejderkultur ikke kunne dekretes fra oven, men måtte skabes gennem samarbejde og inddragelse. Dette skulle i øvrigt ske i takt med, at arbejderne oplevede socialismen som en kilde til forbedring af deres muligheder og livsbetingelser. Det fik imidlertid lange udsigter.

I det følgende skal vi se to eksempler på, hvordan man ude på fabrikkerne reagerede på de nye tider og på, hvordan magthaverne manøvrerede.

Strejken i Tula 1918

Formanden for lokalregeringen (Ispolkom) i Tula, der ligger godt et halvt hundrede kilometer syd for Moskva, og som var kendt for sin våbenindustri og ikke mindst for sine samovarer, åbnede mødet den 15. juni 1918 med en redegørelse for situationen i byen og i guvernementet. Han mente, at den revolutionære kamp ikke længere så meget var rettet mod borgerskabet, som nu stort set var under kontrol, som mod mensjevikkerne og de højre-socialrevolutionære. Det var socialistiske partier, men styrets politiske ledelse havde bestemt, at de skulle behandles som kontrarevolutionære. Det var nu den po-

litiske linje, og den fulgte formanden naturligvis. Han beskrev efterfølgende, hvordan disse partier lokalt gik det gamle borgerskabs ærinde. Det var ifølge ham alene deres skyld, at bønderne skjulte deres korn og at arbejderne strejkede. Jo mere ustabilitet de kunne forårsage, desto tættere kom de på deres mål, der var at styrte sovjetmagten og derpå give fabrikkerne tilbage til deres gamle ejere. Også sulten, der var begyndt at stikke sit udmagrede og hæslege fjæs frem i guvernementet, skrev han på deres kappe. Formanden blev afløst på talerstolen af en mensjevnik. Han var så rasende over at være blevet kaldt kontrarevolutionær, at han var helt rød i hovedet og kun kunne komme med eder og forbandelser. Til slut fik han dog så meget styr på sig selv, at han kunne råbe: "Sovjetten er ikke andet end et bordel, og medlemmerne er en forsamling ludere!" Dette vakte en vis opstandelse i salen, og et par velvoksne mænd gik op til talerstolen, hvor det kun med stort besvær lykkedes dem at få taleren ned. Den blev derefter indtaget af en bolsjevnik, der indledte med: "Lad os smide denne umulius ud af sovjetten og overgive ham til det militære tribunal." Dette forslag kom til afstemning, og alle på nær en stemte for. En af bolsjevikkerne kommenterede det med en bemærkning om, at det næppe var noget tilfælde, at mensjevnikken, der stadig var til stede i salen, aldrig tog ordet "kammerat" i sin mund. Det var, sagde han, fordi han næsten udelukkende færdedes i selskab med medlemmer af borgerskabet. Derpå indtog endnu en bolsjevnik talerstolen og råbte, at mensjevikkerne støttede rigbønderne (kulakkerne), der ikke blot skjulte deres eget korn, eller solgte det på det sorte marked til overpriser, men også overtalte mellembønderne og sågar enkelte af fattigbønderne til enten selv at sælge deres korn på det sorte marked eller til dem. Det ekstra korn, de på denne måde skaffede sig, købte de for små penge, men solgte dyrt. På den måde var mensjevikkerne direkte ansvarlige for sulten i landsbyerne og i byerne. Det fik en anden mensjevnik på benene. Han sagde blandt andet:

"Det er ikke rigtigt, at mensjevikkerne støtter borgerskabet og kulakkerne og deres sortbørshandel, og det er heller ikke rigtigt, at vi ønsker at genindføre kapitalismen. Vi fører derimod arbejderklassen frem mod socialismen, og på vore knogler vil arbejderne marchere frem mod kommunismens lysende ideal."

Fra salen hørtes både klapsalver, fyråb og hånlatter.

Formanden sluttede selvsikkert mødet at med en slet skjult trussel til de moderate socialister, der stadig dominerede sovjetten, men som med god ret følte sig mere og mere trængte. Han sagde:

“Vi er ikke bange for sådan nogle kontrarevolutionære, og hvis I med arbejderens blod vil forsøge at nå jeres forræderiske mål, vil vi med hjælp fra Den Røde Hær vide at stoppe jer.”

Efter dette læste han et forslag op til en resolution, der sagde, at sovjetten ville bekæmpe kontrarevolutionen i alle dens afskygninger. Inden han forlod talerstolen, varslede han desuden nyvalg til sovjetten. Den besked havde han nogle dage forinden modtaget fra partihovedkvarteret, og valgene skulle udelukkende tjene til at få de “kontrarevolutionære socialistiske partier” ud af sovjetterne.

Mødet sluttede klokken 22 efter at have varet i ti timer. Bolsjevikkerne havde imidlertid ikke fået nok. Under afsyngelse af internationale forlod de bystyret og gik ind i et tilstødende lokale for at holde møde i partiafdelingen. Der var noget i gang på byens store rustningsfabrikker, der skulle diskuteres.

Strejken

Samtidig med bolsjevikkerne havde siddet til møde i bystyret, havde en strejkekomite i den mekaniske afdeling på en af byens våben- og ammunitionsfabrikker indkaldt til massemøde. Arbejderne var mødt talstærkt frem og stemningen var anspændt. Frustrationen over, at de mange løfter, som regeringen havde givet under og i den første tid efter revolutionen, havde for længst meldt sig. Ikke alene var lønnen og levestandarden gået tilbage, efter at bolsjevikkerne havde grebet magten, men også med arbejderens indflydelse på produktionen og på fabrikken var det så som så. Den aktuelle anledning til mødet var netop det sidste forhold. En række kendte og respekterede tillidsmænd var fornylig blevet fængslet. På trods af utallige forespørgsler til myndighederne havde hverken de, deres koner og for den sags skyld de tilbageholdte selv fået nogen som helst forklaring på, hvorfor de befandt sig bag lås og slå. Det var velkendt, at forholdene i byens fængsel var forfærdelige, og dette indtryk blev på mødet styrket, da en arbejder besteg talerstolen og fortalte om sit eget ophold i samme fængsel. Han var blevet arresteret på en falsk anmeldelse, der gik på, at han agiterede for indkaldelsen af en grundlovgivende forsamling. Først efter flere måneder, blev han gjort bekendt med anklagen, og først da han efter endnu en måned kunne dokumentere, at anklagen var grundløs, blev han sat på fri fod. Fængslet var overfyldt, fangevogterne var brutale, og forplejningen var minimal og dårlig. Da han blev sat på fri fod, var han syg og afkræftet. Denne beretning gjorde formodentlig de forsamlede endnu mere vrede, end de var i forvejen. I hvert fald var der enstemmig tilslutning til en resolution, hvori de krævede deres tillidsmænd løs-

ladt omgående. Hvis det ikke skete, ville de gå i strejke. Resolutionen blev efterfølgende bragt op i sovjetten, hvor bolsjevikkerne måske også fik den at se.

Den 18. juni var der endnu intet sket i sagen, og arbejderne på den pågældende fabrik gik i strejke, og snart fulgte andre arbejdere i deres spor. Selv om myndighederne og partiets ledelse var stærkt bekymrede, fordi der var tale om utilfredse industriarbejdere, som man ikke bare kunne afvise som småborgerlige eller kontrarevolutionære elementer. De var derfor også i tvivl om, hvordan de skulle tackle situationen. De valgte at sætte ind med propaganda, der både indeholdt løfter og trusler. Alting forløb roligt og stille indtil den 21. juni, hvor det var lykkedes myndighederne at overtale strejkevagterne til at fjerne sig, så fabriksportene kunne blive åbnet, og de arbejdere, som ønskede det, kunne genoptage deres arbejde. Omkring halvdelen af dem lod sig overtale til at gå på arbejde, mens de øvrige blev holdt tilbage af vagterne ved porten. På et tidspunkt blev de imidlertid skubbet til siden af de strejkende arbejdere, som derefter strømmede ind på fabrikken, hvor de opsøgte deres kammerater og forsøgte at få dem til at nedlægge arbejdet. Selv om de næsten alle sammen var vrede og oprørte over forholdene og arrestationen af deres tillidsmænd, var der mange, der tøvede. Den vigtigste grund hertil var formodentlig, at det eneste sted de fik noget at spise var i fabrikkens kantiner, og der kunne de ikke komme, hvis de ikke gik på arbejde. Partifolkene på fabrikken mødte de indtrængende og forsøgte at overtale dem til at lade sagen falde, men de blev mødt med skældsord og indimellem med regulære tærsk. Situationen udviklede sig stadig mere dramatisk, og på et tidspunkt lød der et skud. Ingen vidste, hvor det kom fra, men det gav anledning til, at vagterne og de udkommanderede soldater ladede deres våben og affyrede nogle varselsskud. Det udviklede sig til skyderier, hvorunder der dog kun omkom en soldat og en arbejder. Da skyderiet var begyndt, havde arbejderne med det samme nedlagt arbejdet og forladt fabrikkens område, og al produktion var derfor indstillet.

Forvirringen og ødelæggelserne var så omfattende, at myndighederne og fabrikkens ledelse blev enige om at lukke fabrikken i nogle dage. Det gav anledning til højlydte protester fra arbejderne, der ikke bare fik deres måltider på fabrikken, men også rationeringsmærker, så de kunne skaffe mad til deres familier. Det kan på den baggrund ikke udelukkes, at myndighederne handlede, som de gjorde, for at give arbejderne en advarsel om, at deres situation risikerede at blive endnu værre. I pressen fik de moderate socialistiske partier hele skylden for misæren, og efter som det ramte landets forsvar og arbejderfamilierne kunne det kun betegnes som en kontrarevolutionær handling.

Slutakten

På et møde den 28. juni 1918 mellem arbejdernes repræsentanter, ledelsen og myndighederne blev man enige om, at strejken var ovre, at ingen skulle retsforfølges, og at der skulle afholdes nyvalg til fabriksrådet og til afdelingsrådene. Myndighederne var indforstået med, at arbejdernes tillidsmænd, og dem, der var blevet arresteret under strejkerne, skulle løslades, og endelig godkendte ledelsen, at arbejderne fik udbetalt løn for såvel de tre dage, de havde strejket som for de tre dage, ledelsen havde holdt fabrikken lukket.

Det var en overraskende uddramatisk afslutning på en konflikt, der andre steder havde ført til processer, henrettelser og fængsling. Én forklaring kan

*Kommandøerne
inspicerer folke-
militisen sammen
med Lenin.
Den røde Plads
25. maj 1919*

være, at strejkekomiteen havde vist sig at have stor indflydelse på arbejderne, og at myndighederne derfor var under pres. Denne fortolkning understøttes af en resolution, der allerede den 21. juni var blevet udsendt efter et masse-møde for arbejderne på våbenfabrikken T.O.Z. Det hed heri, at et flertal havde besluttet at følge komiteens besked om at afbryde strejken den samme dag. De gjorde dog samtidig opmærksom på, at myndighederne endnu ikke havde imødekommet deres krav om frigivelse af deres tillidsmænd, og af dem, der var blevet tilbageholdt under strejken. Dette krav stod ved magt, og hvis ikke det blev efterkommet, ville de atter gå i strejke.

Strejkekomiteen havde altså opfordret arbejderne til at genoptage arbejdet.

Men de støttede fortsat arbejdernes krav, og de truede med, at hvis de ikke ville blive opfyldt, var de klar til at gå videre. Udsigten til en storstrejke, for det var det, de varslede, kan have forårsaget myndighedernes overraskende imødekommenhed. Samtidig var man i partiet og i sikkerhedspolitiet sikkert ikke tilfredse med ordvalget og de videre perspektiver i en udtalelse fra strejkekomiteen, der også blev offentliggjort den 21. juni. Det hed blandt andet:

“I tre dage har kommissærmagten haft 30.000 arbejdere med korslagte arme mod sig i Tula. Med vores fredelige strejke har vi givet myndighederne en første advarsel. Vi kræver, at arbejdernes rettigheder ikke bliver tilsidesat, og vi kræver frihed. Vi skal forberede en landsomfattende strejke og befri Rusland.”

Disse politiske krav bekræftede myndighedernes opfattelse af, at komiteen var domineret af mensjevikker og højre socialrevolutionære. Måske burde de ikke have frygtet dem så meget, for der er ikke noget, der taler for, at de ville have været i stand til at overtale arbejderne til endnu en revolution. Deres krav var nemlig mere beskedne og drejede sig om retten til arbejde og indflydelse og ordentlige forhold.

På trods af de løfter, som ledelsen af fabrikkerne og myndigheder havde givet, og som have fået arbejderne tilbage på fabrikkerne, trak det ud med løsladelse. Det gav ikke i første omgang anledning til nye strejker, men arbejderne tog forskellige initiativer, der sigtede på at støtte deres kammerater med mad og medicin og at få dem ud af fængslet. Den 11. juli vedtog den centrale fabrikskomite på T.O.Z. (Tulskij Oboronnyj Zavod) at bemyndige to personer til at kontakte myndighederne og på deres vegne forhandle om, at få de fængslede arbejdere løsladt. De fik mandat til at tilbyde en kaution, som ville blive stillet af komiteen og metalarbejdernes fagforening.

Den 28. august modtog undersøgelseskommissionen ved regeringens revolutionære tribunal et brev fra arbejderne på T.O.Z., der vidnede om, at deres tålmodighed var ved at være opbrugt. Det blev forudsagt, at der ville udbryde strejker på fabrikken og uroligheder i Tula, hvis ikke de fængslede kammerater omgående ville blive løsladt. Man frygtede at det ville blive blodigt, og man regnede ikke med at Tribunalet ønskede at tage ansvaret for dette. Der blevet taget kraftigt afstand fra anklagerens påstand om, at de fængslede skulle være kontrarevolutionære.

Først den 10. oktober modtog lokalregeringen i Tula et telegram fra regeringen om straks at løslade de fængslede arbejdere.¹⁸

Opstanden i Saratov 1921

I begyndelsen af marts 1921 begyndte arbejderne på en af byens store fabrikker spontant at mødes i mindre grupper for at drøfte de dramatiske begivenheder på flådebasen Kronstat, der ligger i den fiske bugt ud for Skt. Petersborg. Matroserne, der havde støttet bolsjevikkerne under revolutionen, var kommet på andre tanker og krævede nu, at bolsjevikernes diktatur blev afløst af en koalition af de socialistiske partier, og at bønderne fik tilladelse til at sælge deres afgrøder på markedet. På et tidspunkt blev det besluttet at indkalde alle byens arbejdere til et stormøde den samme aften. Mødet blev indkaldt ved at aktivere fabriksfløjten på den pågældende virksomhed. Alle var åbenbart klar over, hvad det betød, når fløjten lød på et andet tidspunkt end ved arbejdsdagens ophør.

På mødet blev der læst en resolution op, som arbejderne på et tilsvarende møde, der havde fundet sted aftenen i forvejen i Moskva, havde vedtaget. Det hed heri, at kommunisterne havde demonstreret, at de var uegnet til at lede staten, og man krævede derfor at de afgav magten. En arbejder ved navn Krasnov besteg dernæst talerstolen og advarede forsamlingen mod at stemme for resolutionen. Den ville føre direkte til en voldelig konfrontation med magten, advarede han. Hans tale gjorde et så stort indtryk på forsamlingen, at et flertal stemte mod. Fra salen lød der imidlertid råb om, at det var forræderi mod kammeraterne i Moskva. I stedet valgte man medlemmer til en såkaldt kontrolkommission, der skulle holde øje med sovjetmagten og med partiet. Nogle advarede mod dette, fordi det ville være et slag i luften, og fordi det ville foregøgle arbejderne, at de faktisk havde noget at skulle have sagt. Næste aften blev der atter afholdt stormøde. Denne gang var det på metalfabrikken "Novaja Etna". Her optrådte to arbejdere ved navn Karev og Gurjanov med taler, der fordømte sovjetmagten og krævede valg af en ny regering.

Da fabrikkens direktør kom undervejs med, at flere af de ledende medarbejdere støttede arbejdernes krav, indkaldte han dem til et møde. Fra medarbejdernes side blev det bragt i forslag, at der blev valgt repræsentanter for ledelsen til den såkaldte kontrolkommission, og de to ingeniører Izjevskij og Petrov blev foreslået. De accepterede, men krævede til gengæld, at de ville få garanti for, at de ikke ville blive arresteret. En kommissær fra sovjetten blev hentet ind til mødet og afkrævet denne garanti. Man sagde til ham:

“De vil sikkert komme til at høre ting, der er ubehagelige for sovjetmagten. Ja måske mere end det.”

Hertil svarede kommissæren, at der under sovjetmagten var ytringsfrihed for

arbejderne og for dem, der støttede deres sag. Dette blev hilst med bitre tilråb og hånlatter fra salen. Stemningen var klart mod ham.

På fabrikken Typografija havde arbejderne først valgt to medlemmer til Kontrollkommissionen, der stod på sovjetmagts side, men efter at en vis Karnevskij havde protesteret og sagt, at man hellere skulle vælge nogen, der havde forstand på sagerne, og som var mere beslutsomme, holdt man omvalg. De to kandidater, der blev valgt, gik begge ind for, at der skulle indkaldes en grundlovgivende forsamling og for dannelsen af en koalitionsregering. Mødet vedtog også en resolution, hvori man krævede vidtgående beføjelser til Kontrollkommissionen og fuld immunitet til dens medlemmer. Den skulle kunne undersøge alle sovjetiske institutioner, og der skulle være fuld ytringsfrihed. På andre fabrikker gik man endnu længere. Her krævedes amnesti til alle politiske fanger, forsamlingsfrihed og ytringsfrihed. Ånden fra begivenhederne i Kronstat havde bredt sig til Saratov.

Den 7. marts blev det første møde i Kontrollkommissionen af afholdt, men det endte i kaos efter medlemmer af forskellige politiske grupperinger kom i korporligt slagsmål. Mødet blev genoptaget den følgende dag, og denne gang havde man posteret vagter ved indgangsdøren, der skulle forhindre, at ballademagere fik adgang. Mødet endte denne gang med, at der blev vedtaget en resolution, der udtrykte en karsk kritik af regimet. Sovjetmagten blev således beskyldt for at føre en tilsyneladende endeløs borgerkrig mod befolkningen, for en håbløs økonomisk politik, der ville føre til økonomisk sammenbrud og endelig for at have bragt kulde, sult og fattigdom til masserne. Hvis denne magt ikke blev væltet, ville det være ensbetydende med Ruslands endeligt og befolkningens død.

På fabrikken Typografija gik man endnu mere radikalt til værks. Her blev det foreslået, at repræsentanter fra den røde Hær skulle optages i kontrollkommissionen for at give den større vægt. Desuden forlangte de politiske rettigheder, ytringsfrihed og afskaffelsen af dødsstraffen. Til sidst hed det: "Hvis ikke disse krav opfyldes, vil vi afbryde alle forhandlinger og gå i kamp."

På et møde på fabrikken "Kolesnikov" mente man, at Kontrollkommissionen var under pres fra kommunistpartiet. Ellers ville afsløringerne af sovjetmagts elendighed have været flere og mere alvorlige, hed det.

Den 20. marts var situationen på alle byens fabrikker meget spændt. Det skyldtes rygter om, at Kontrollkommissionen blot var skabt for at stikke folk blå i øjnene. Det var kun fordi den almindeligt respekterede arbejder, Gurjanov, gik på talerstolen og forsikrede, at Kontrollkommissionen var det demokratiske organ, der varetog arbejdernes interesser, at et oprør ikke brød ud.

Tjekaen træder i aktion

Mens alt dette foregik havde Tjekaen sørget for at få lavet en liste over "oppositionens ledere", og det varede ikke længe, før man gik i gang med at arrestere dem og smide dem i fængsel. Arbejderne reagerede med afholdelsen af et stormøde. Her krævede man, at tjekaen omgående løslod de fængslede kammerater. I modsat fald ville de iværksætte en storstrejke. Direktøren for den fabrik, hvor mødet blev afholdt, gik på talerstolen, og sagde at han havde et dokument i hånden, hvori Den Revolutionære Komite krævede, at arbejderne blev på fabrikkerne og passede deres arbejde. En arbejder ved navn Remizov rejste sig og råbte, at hans kammerater ikke skulle lade sig skræmme af den slags, og han gentog opfordringen til at gå i strejke. Dernæst tog ingeniøren Rozjnov ordet og erklærede, at hvis arbejderne besluttede sig for at gå mod sovjetmagten, så kunne de regne med støtte fra specialisterne, der var godt og grundigt trætte af de uduelige ledere.

Den 26. marts sås der opslag i byen, der opfordrede borgerne til at deltage i et massemøde, der var planlagt til at skulle finde sted på byens centrale torv den følgende dag. Det blev imidlertid aldrig gennemført. Den officielle forklaring herpå lød:

"Efter at uromagerne var blevet arresteret, havde arbejderne forstået deres forbryderiske hensigter, og at det var deres pligt at tage afstand fra den slags. Derfor havde roen atter sænket sig over Saratov."

Opgøret

Tjekaen arresterede 25 ingeniører og arbejdere fra byens tre største fabrikker. Anklagen gik på, at de i løbet af marts måned havde forsøgt at udnytte den svære fødevarer-situation, som byen var i, til at styrte sovjetmagten. De havde udnyttet masse møderne, hvor fødevarer-krisen skulle have været drøftet, til deres formål, og siden havde de taget magten i Kontrolkommissionen, der oprindeligt var blevet nedsat til at se på sovjetens fødevarer-politik og til at føre kontrol med lagrene, og i stedet forandret den til en politisk kamporganisation. Der havde været syv mere i myndighedernes søgelys, men en af dem var i mellemtiden død, og anklagerne mod de øvrige var der ikke tilstrækkeligt hold i.

Der skulle gå lidt mere end et år, før de fængslede fik anklageskriftet at se og før de kom for en dommer. Til gengæld var der ingen dødsdomme. Det havde nærmest været rutine i den salgs sager få måneder tidligere, og de relativt moderate domme på mellem et og fem år i arbejdslejr vidner om, at kamptiden var ovre, og at regimet havde valgt at satse på samarbejde i stedet

for frygt og konfrontation. Derfor taler også, at sagen var blevet overført til Moskva til Højesteret, at de anklagede fik lægehjælp i fængslet og at nogle af dem sågar blev indlagt på hospitalet, at de fik tildelt forsvarere, og at disse fik adgang til de to fængsler Butyrka og Lefortovo, hvor de anklagede sad og ventede på myndighedernes afgørelse. Det mest afgørende bevis på et kursskifte er efter alt at dømme, at alle de anklagede løslades inden for et år. Ni af dem fordi de var syge af tyfus. Andre fordi de havde en proletarisk baggrund, og atter andre fik amnesti i forbindelse med revolutionsfestlighederne.

Det har måske også haft sin virkning, at de anklagedes advokater var særdeles dygtige og ihærdige, og måske også, at konerne til de anklagede bevarede kontakten til deres mænd og besøgte dem så ofte det var muligt. De skrev også et utal af breve til myndighederne, hvor de forsikrede, at deres mænd kun var interesseret i at lægge "martsbegivenhederne" bag sig og komme hjem og genoptage deres arbejde. Flere af de fængslede skrev breve, hvori de udtrykte det samme.

Det kan på den baggrund ikke udelukkes, at den officøse forklaring på, at det aldrig kom til optøjer, havde noget på sig. Utilfredsheden var utvivlsomt større, end myndigheder åbent ville indrømme, men der var næppe mange, der ville gå så langt som til en væbnet konfrontation med statsmagten.¹⁹

De to historier fra Tula og fra Saratov fra henholdsvis 1918 og 1921 viser, hvordan livet på fabrikkerne udspillede sig både før og efter hovedlinjerne for økonomiens ledelse blev diskuteret på den 9. partikongres og derefter fastlagt i lovgivningen og derpå søgt udført i praksis. Kommandometoderne var ikke overraskende allerede udbredt, da borgerkrigen var på sit højdepunkt i 1918, men arbejderne kæmpede for indflydelse og medbestemmelse og ikke mindst ordentlige forhold for sig selv og for deres familier. Samme mønster gjorde sig gældende i 1921, hvor en mægtig bondeopstand i Tambov og matrosernes opstand på Kronstat fæstningen fik den politiske ledelse til omsider at opgive krigskommunismen til fordel for NEP-politikken. Under indtryk af kravene om fri handel og om en koalitionsregering og ikke mindst af den omsiggribende sultkatastrofe, der skulle ramme små tre millioner mennesker, var de bolsjevistiske ledere mere eller mindre tvunget til at indgå et kompromis med markedet og frivillighedens princip.

På det politiske område fastholdt man imidlertid etpartisystemet, registreringen og kontrollen med borgerne og udbygningen af det hemmelige politi. Ved udgangen af 1920'erne var frustrationerne i den politiske ledelse over væksten i den mere eller mindre private landbrugssektor, hvor mange blev re-

lativt velhavende, og den beskedne udvikling i industrien så store, at man besluttede at udnytte statens fornyede styrke til at gennemføre revolutionen og Lenin og Trotskijs planer om kommandosocialismen og kommandoøkonomien. Kun hvis man undlader at se på omkostningssiden i form af uendelig lav produktivitet og tab af menneskeliv, som dette system kom til at indebære, kan man tale om succes, og om at Lenin, Trotskij og senere Stalin havde valgt den rette linje. Skal regneskabet gøres op, skulle man måske hellere have lyttet til den stemme der advarede om, at lige meget hvor kraftigt den stærke leder slog på klokken, ville det ikke hjælpe meget, hvis folk ikke ville eller kunne høre den.

Det fremgår af fortællingerne, at bolsjevikkerne fra første færd politiserede arbejdernes krav om indflydelse, ordentlige forhold og ret til værdighed ved at betegne dem som småborgerlige og mensjevikiske og dermed som kontra-revolutionære. Efter alt at dømme var de imidlertid næppe ude på at styrte statsmagten, men blot efter i det mindste nogle af de rettigheder, som bolsjevikkerne selv havde stillet dem i udsigt under den revolutionære kamp. De

*Lenin fotograferet
i sit arbejdsværelse
i Kreml i 1918.*

slog sig til tåls med forholdene, de fleste indordnede sig sågar med tiden i et eller andet omfang, men den sovjetiske udgave af socialismen blev aldrig den velfungerende og højeffektive maskine, som de bolsjevistiske leder havde forestillet sig, og arbejderne aldrig reduceret til lydige soldater. De gik som alle andre efter at få et så godt og normalt liv som muligt under højst unormale og brutale forhold.

Diskussionerne på partikongressen, de bestemmelser for arbejdets og produktionens organisation, der kom ud af det, og ikke mindst arbejdernes, deres familiers og kommissærernes reaktioner og handlinger vidner om en modsætningsfyldt proces, der ikke lod sig indfange af den traditionelle politiske historie, hvor fokus lå på ideologien, de politiske partier og magten, og hvor tvang, terror og frygt var hovedingrediensen i den sociale kontrol, eller af socialhistorien, hvor man især havde fokus på de sociale kræfter, der på den ene eller den anden måde og i større eller mindre omfang virkede for partistaten, der følgelig ikke kun hvilede på terror. På det meget mindre abstrakte og hverdagslive niveau genfandt vi de politiske skillelinjer, men der syntes i langt højere grad at have været stemning for kompromis og tilpasning end for konfrontation fra arbejdernes side. Ikke nødvendigvis fordi man accepterede de nye spilleregler, eller fordi man lod sig skræmme, men fordi man så i øjnene, at man lige så godt kunne finde sig en plads i det nye landskab, som man alligevel ikke kunne sætte sig ud over. Det viser beretningerne fra Tula og Saratov. Myndighederne var også relativt forhandlingsvillige i disse to tilfælde, mens de i andre slog til med hård hånd. Det kan skyldes partimagtens relative svaghed og mangelfulde kontrol med samfundet, men det kan også forklares med, at man ville undgå i for stort omfang at lægge sig ud med arbejderklassen. Diskussionerne fra partikongressen viser, at der stadig var folk i elitens rækker, der mente, at man ville nå længst med inddragelse, samarbejde og undervisning af revolutionens ideologiske fundament, arbejderklassen, og ikke blot så dem som lydelige soldater i industrialiseringens hær.

Noter

1. Se for eksempel: Richard Pipes, *The Russian Revolution*, Vintage, NY, 1991
2. Se for eksempel: Sheila Fitzpatrick, *The Russian Revolution*, Oxford University Press, Oxford, 1994
3. Lev Trotskij, *The History of the Russian Revolution*, 1930 (Afsnit: Shift in the Masses) (<https://www.marxists.org/archive/trotsky/1930/hrr/ch21.htm>)
4. Synsvinklen er især udviklet af Stephen Kotkin i bogen: *Magnetic Mountain: Stalinism as Civilization*, Berkely University Press, Berkely, 1995
5. Fra midten af 1980'erne dukkede der socialhistoriske og enkelte kulturhistoriske ar-

bejder op. Et godt eksempel er Orlando Figes, *Peasant Russia, Civil War, the Volga Countryside in Russia* (1989). Vi skal dog helt frem til begyndelsen af det nye årtusind, før den "den kulturelle vending" for alvor udfolder sig i russisk historiografi. Der er først og fremmest tale om Igor Narskijs dristige og komplicerede bog: *Zjizn v katastrofe, Budni naselenja Urala 1917-22 gg* (Moskva, 2001) om hverdagslivet i Ural 1917-1922. Donald J. Raleigh er ude i et lignende ærinde med sin store værk, *Experiencing Russia's Civil War: Politics, Society, and Revolutionary culture in Saratov, 1917-22* (2002). Nævnes skal også Aaron B. Retish bog: *Russia's Peasants in Revolution and Civil War* (2008), hvor identitet indgår i bogens undertitel: *Citizenship, Identity and the Creation of the Soviet State*. Endelig skal nævnes min egen bog: *Lad os rive himlen ned på Jorden – drømme og hverdag I den russiske revolution* (2017).

6. Thomas More, *Utopia*, Gyldendal, København, 2016

7. Max Weber, *Die Protestantische Ethik und der Geist der Kapitalismus*, Wiesbaden Springer Fachmedien Wiesbaden Imprint: Springer VS 2016

8. A. Bogdanov, *Red Star*, Indiana University Press, Indiana, 1984

9. V. Lenin, *Staten og revolutionen*, 1917

(<http://www.marxisme.dk/arkiv/lenin/1917/stat-rev/index.htm>)

10. Lenin, *Staten og Revolutionen*, 1917:

<http://www.marxisme.dk/arkiv/lenin/1917/stat-rev/sr-05.htm>

11. Centralkomiteens arkiv, f. 43, op. 1,d.2

12. Aleksej Rykov (1881-1938). Bolsjevik fra 1903. Stod bag indførelsen af krigskomunismen under borgerkrigen. 1924-1929 leder af regeringen i den russiske sovjetrepublik. Henrettet i 1938.

13. F. 43, op. 1, d. 2, s.134

14. Op.cit. s.152

15. Mikhail P. Tomskij (1880-1936). Sovjetisk fagforeningsfunktionær. Henrettet i 1936.

16. Op.cit. s. 163

17. Stanislav Kosior (1889-1939). Leder af kommunistpartiet i Ukraine og medlem af Politbureauet i det sovjetiske kommunistparti. Udrenset i 1937.

18. Centralkomiteens arkiv, f. R-1005, o.1A, d. 82

19. Op.cit. s. 240

Litteratur

· A. Bogdanov, *Red Star*, Indiana University Press, Indiana, 1984

· Orlando Figes, *Peasant Russia, Civil War, the Volga Countryside in Russia*, Clarendon, Oxford, 1989

· Orlando Figes, *The Russian Revolution, A People's Tragedy*, Jonathan Cape, London, 1996

· Sheila Fitzpatrick, *The Russian Revolution*, Oxford University Press, Oxford, 1994

· Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain: Stalinism as Civilization*, Berkeley University Press, Berkeley, 1995

· Erik Kulavig, *Lad os rive himlen ned på Jorden – drømme og hverdag I den russiske revolution*, Lindhardt og Ringhof, København, 2016

· V. Lenin, *Staten og revolutionen*, 1917 (<http://www.marxisme.dk/arkiv/lenin/1917/stat-rev/index.htm>)

· Thomas More, *Utopia*, Gyldendal, København, 2016

· Richard Pipes, *The Russian Revolution*, Vintage, NY, 1991

· Donald J. Raleigh, *Experiencing Russia's Civil War: Politics, Society, and Revolutionary culture in Saratov, 1917-22*, Princeton University Press, Princeton, 2002

- Aaron B. Retish, *Russia's Peasants in Revolution and Civil War*, Cambridge University Press, Cambridge , 2008
- Lev Trotskij, *The History of the Russian Revolution*, 1932, (<https://www.marxists.org/archive/trotsky/1930/hrr/ch21.htm>)
- Rex Wade, *The Russian Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005
- Max Weber, *Die Protestantische Ethik und der Geist der Kapitalismus*, Wiesbaden Springer Fachmedien Wiesbaden Imprint: Springer VS 2016

Kilder

- RGASPI, Centralkomiteens arkiv, f. 43, op. 1, d. 2, f. R-1005, o.1A, d. 82

Abstract

Erik Kulavig: *Dreams and reality in the factories of the revolution*. *Arbejderhistorie*, 2, 2017, pp. 6-34.

This article is an attempt to analyze how labor and management of production were understood, talked about, and what strategies were developed by various protagonists of the Russian revolution. Firstly a picture of the various discourses on the matter is drawn. Next we move to the ideological level by examining the discussions on the ninth party congress in 1920. Two main discourses are identified: The Lenin/Trotsky line, where the workers are reduced to soldiers on the production front, and the line of the opposition, who suggested that workers were regarded as counselors on this matter. Finally it is analyzed how workers looked upon themselves and reacted to the policies of the state and to their situation.

The cultural historical approach suggests that the situation was much more contradictive and complex than what a traditional historical interpretation will let us know.

Erik Kulavig
 lektor, centerleder
 Center for Koldkrigsstudier
 Syddansk Universitet
 kul@sdu.dk